

Otar Janelidze

ოთარ ჯანელიძე

Gori State University

Iliia State University Institute of Political Science

გორის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის პოლიტოლოგიის ინსტიტუტი

Georgia, Tbilisi

საქართველო, თბილისი

Handbook of Communists

(To the 85th Anniversary of the Publication of „History of the All-Union Communist Party
(Bolsheviks): Short Course“

კომუნისტთა სამაგიდე წიგნი

(„საკავშირო კომუნისტური პარტიის (ბოლშევიკების) ისტორია:
მოკლე კურსის“ გამოცემის 85 წლისთავისათვის)

It was considered that the "Short Course" made significant contributions to the "progressive development of Marxism-Leninism." However, in reality, it led to the erosion of common-sense principles within historical science and a reduction in its research-oriented aspects, giving way to prolonged dogmatism.

During Stalin's era, the "Short Course" was regarded as the "definitive textbook of Bolshevism," At the XX Congress of the CPSU, it was declared as lacking in substance. Under the leadership of L. Brezhnev, there was a partial rehabilitation of the "Short Course." However, during the period of perestroika, it was characterized as a historically incongruent and fictitious text.

Keywords: History; Stalin; bolshevik party; communist propaganda

საკვანძო სიტყვები: ისტორია; სტალინი; ბოლშევიკური პარტია; კომუნისტური პროპაგანდა

ძალაუფლებას დაუფლებულმა ბოლშევიკებმა ისტორია ერთგვარად აითვალწუნეს. იგი, როგორც სასწავლო დისციპლინა, პროგრამიდან ამოიღეს და სკოლებში ინტერდისციპლინარული საზოგადოებათმცოდნეობით ჩაანაცვლეს. უნივერსიტეტებშიც ისტორიის ფაკულტეტების ნაცვლად საზოგადოებრივ მეცნიერებათა ფაკულტეტები ჩამოყალიბდა და სხვ.

მიუხედავად ამისა, ბოლშევიკ ლიდერებს კარგად ესმოდათ, რომ ისტორია რეჟიმის ერთ-ერთ მძლავრ იდეოლოგიურ დასაყრდენად გამოდგებოდა და მას მთლიანად ვერ შეელოდნენ. მაგრამ პრობლემა იყო ის, რომ წინანდელი სახელმძღვანელოები – ნ. კარამზინის „История государства Российского“, ნ. უსტრიалოვის „Начертание русской истории для средних учебных заведений“ და დ. ილოვასკის „Краткие очерки русской истории“, რომლებითაც რომანოვთა იმპერიაში რუსეთის ისტორია ისწავლებოდა (Буранов, 2019), საბჭოურ მიზნებს ვეღარ უპასუხებდნენ.

ისტორიის ახალ ვერსიას ბოლშევიზმის ლეგიტიმაცია უნდა დაესაბუთებინა. პარალელურად, მასვე პოლიტიკური სისტემის ერთგული, მორჩილი და კონფორმისტი ადამიანების ფორმირებაშიც თავისი წვლილი უნდა შეეტანა და მასები მმართველი ძალის მხარდასაჭერად განეწყო.

ისტორიისათვის დაკისრებული არანაკლები ფუნქცია იყო პოლიტიკური ოპონენტების დისკრეტიზაცია, ძალაუფლების მპყრობელი პარტიისა თუ ბელადის ჰეროიზაცია და ხელიუფლებაზე მათი უპირობო უფლებების არგუმენტირება; იმის მტკიცება, რომ არსებული სისტემა („პროლეტარიატის დიქტატურა“) ისტორიული და ბუნებრივი აუცილებლობის შედეგად, სრულიად კანონზომიერი გზით ჩამოყალიბდა და მას ალტერნატივა არ გააჩნია (ჯანელიძე, 2014, გვ. 9).

ამგვარი ამოცანები ისტორიის სხვაგვარ, საბჭოურ ინტერპრეტაციასა და მის მითოლოგიზებას მოითხოვდა. ისტორიის საბჭოთა ოფიციალური კონცეფცია აკადემიკოსმა მიხაილ პოკროვსკიმ შეიმუშავა და კონცეპტუალურად გადმოსცა ნაშრომში „რუსული ისტორია ყველაზე შემჭიდროვებულ ნარკვევში“ (Покровский, 1920). ვ. ლენინის მიერ მოწონებული და მაღალ დონეზე შეფასებული ეს წიგნი შეგნებული მუშებისათვის დაიწერა, პოლიტიკურ თვითგანვითარების მიზანს ისახავდა და რუსეთის ისტორიის მარქსისტულ სქემას ასაბუთებდა (Нечкина, 1927, გვ. 162).

მ. პოკროვსკი, რომელსაც ეკუთვნის ფრაზა „ისტორია პოლიტიკური ბრძოლის უდიდესი იარაღია, სხვა აზრი ისტორიას არ აქვს“, – იმ პერიოდში სსრკ-ში საისტორიო მეცნიერების ლიდერი და „მარქსისტული ისტორიული სკოლის“ ხელმძღვანელი იყო. იგი ამკვიდრებდა შეხედულებას, რომ ისტორია არა მხოლოდ აღწერდა წარსულს, ის შეიძლებოდა გამოყენებული ყოფილიყო აწმყოსა და მომავლის გასამართლებლად. „იცოდე – ნიშნავს განჭვრეტას და განჭვრეტა ნიშნავს შეგვედლოს ან მბრძანებლობდე. წარსულის ცოდნა ამგვარად გვაძლევს ძალაუფლებას მომავალზე“, – წერდა მ. პოკროვსკი (Покровский, 1920, გვ. 6).

უმაღლეს სკოლასა და მეცნიერებაში საბჭოთა ხელისუფლებისათვის შესაბამისი კადრების მოსამზადებლად, შეიქმნა ახალი ტიპის სახელმწიფო სასწავლო და კვლევითი ინსტიტუციები, როგორებიც იყო: სოციალისტური (კომუნისტური) აკადემია, წითელი პროფესურის ინსტიტუტი, კ. მარქსის და ფ. ენგელსის ინსტიტუტი, ისტპარტი (ოქტომბრის რევოლუციისა და რკპ(ბ) ისტორიის კომისია), ლენინის ინსტიტუტი და რევოლუციის მუზეუმი, ჩამოყალიბდა „მარქსისტ ისტორიკოსთა საზოგადოება“ და სხვ.

„ისტორიული კვლევების მარქსისტული მიმართულების“ აღმოცენების პარალელურად, თითქმის 20-იანი წლების ბოლომდე არსებობას განაგრძობდა ე. წ. „ბურჟუაზიული ისტორიული მეცნიერება“. მართალია, მათი ერთი ნაწილი, ლენინის ინიციატივით, ე. წ. „ფილოსოფიური გემით“ ჯერ კიდევ 1922 წელს რუსეთიდან გასახლეს, მაგრამ ადგილზე დარჩენილები ჯერ კიდევ ახერხებდნენ ეკვლიათ და შეექმნათ სამეცნიერო პროდუქცია. აღსანიშნავია, რომ მათ ყველა მნიშვნელოვან პუბლიკაციას მოსდევდა პასუხი და კრიტიკა საბჭოური პოზიციიდან. ამასთან, უკვე დაგროვდა გარკვეული ლიტერატურა მმართველი ბოლშევიკური პარტიის ისტორიაშიც. მათ შორის: გ. ზინოვიევის* პოპულარული ნარკვევი (Зиновьев, 1924), ე. იაროსლავსკის რედაქციით გამოცემული ნაშრომი (Ярославский და სხვ. 1926) და ასევე, ვ. ვოლოსევიჩისა (Волосевич, 1926) და გ. იურიევის (Юрьев, 1926) წიგნები. ცალკე აღნიშვნას იმსახურებს ბოლშევიკური პარტიის ისტორიის დოკუმენტური მასალისა (История, 1926) და ალბომის (Альбом, 1926) და სხვ.

ერთი პოლიტიკური პარტიის ისტორია, – თუნდაც ის უდიდესი ქვეყნის – საბჭოთა კავშირის მმართველი უალტერნატივო ძალის, სკკპ ისტორია ყოფილიყო, ვერანაირად იქნებოდა მეცნიერება და არც ყოფილა. ის იყო უპირველესად მუშათა კლასის იდეოლოგია, მაგრამ, როგორც მაშინ წერდნენ, სოციალიზმის განვითარების პარალელურად, მუშათა კლასის ინტერესები სხვა კლასებისა და სოციალური ფენების (გლეხების და ინტელიგენციის) მისწრაფებებს დაემთხვა, რის გამოც მუშათა კლასის იდეოლოგია მთელი საზოგადოების იდეოლოგიად იქცა (Доклад, 1978). ამასთან, ბოლშევიზმის შესწავლის აუცილებლობას ის გარემოებაც განაპირობებდა, რომ საბჭოთა რეჟიმმა კომუნისტურ პარტიას განსაკუთრებული როლი და ფუნქცია მიანიჭა საბჭოთა საზოგადოების განვითარებაში.

* ავტორი 1936 წელს დახვრიტეს, წიგნი კი ბიბლიოთეკებიდან ამოიღეს.

რამდენიმე წელში ცხადია გახდა, რომ „საზოგადოებათმცოდნეობის“ შესაძლებლობები კომუნისტური იდეალების ირგვლივ მასობრივი მობილიზაციისთვის ეფექტური ვერ გამოდგა. ამასთან, საბჭოთა პროპაგანდა და იდეოლოგიაც მსოფლიო რევოლუციის იდეებისაგან ახლა ეროვნულ-პატრიოტული მიმართულებისაკენ გადაიხარა. ყოველივე ეს მოითხოვდა არა მარტო ისტორიის სკოლაში დაბრუნებას, არამედ კურსის შინაარსობრივ ცვლილებასაც, რათა მომავალი თაობები საბჭოთა პატრიოტული სულისკვეთებით აღეზარდათ.

1933 წელს გამოქვეყნდა ისტორიის სწავლების პროგრამა და გამოიცა სამი სხვადასხვა სახელმძღვანელოც, მაგრამ 1934 წლის მარტში, პოლიტიბიუროს სხდომაზე, სტალინმა ეს სახელმძღვანელოები დაიწუნა და განაცხადა, რომ „ჩვენ გვჭირდება სახელმძღვანელოები ფაქტებით, მოვლენებითა და სახელებით“ (Бранденбергер, 2009).

ხელისუფლებამ მიიღო გადაწყვეტილება სკოლებში ისტორიის ზოგადი კურსის სწავლებაზე გადასვლის შესახებ და ისტორიის სასკოლო სახელმძღვანელოების შესაქმნელად კონკურსიც გამოსცხადა. ამას მოჰყვა სსრკ სახალხო კომისართა საბჭოსა და საკ. კპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის ორი ერთობლივი დადგენილება (1. „სსრ კავშირის სკოლებში სამოქალაქო ისტორიის სწავლების შესახებ“ (1934 წ. 16 მაისი) და 2. „ზოგადი ისტორიისა და სსრკ ისტორიის ელემენტარული კურსის შემოღების შესახებ დაწყებით და არასრულ საშუალო სკოლებში“ (1934 წ. 9 ივნისი), რომლებითაც დაიწყო ახალი ეტაპი ისტორიული მეცნიერებისა და სკოლაში ისტორიის სწავლების განვითარებაში (History, 2017). 1934 წლის 1 სექტემბრიდან აღდგა ისტორიის ფაკულტეტები მოსკოვისა და ლენინგრადის უნივერსიტეტებში.

თუ რა დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა უმაღლესი ხელისუფლება ისტორიის სწავლებას, რამდენიმე ფაქტიც მოწმობს: სახელმძღვანელოს შესახებ კონკრეტული წინადადებების შემუშავება რსფსრ განათლების სახალხო კომისარს ა. ბუზნოვს პოლიტიბიურომ მიანდო. პოლიტიბიურომ დამტკიცა ისტორიკოსთა იმ ჯგუფის ხელმძღვანელებისა და წევრთა პერსონალური შემადგენლობაც, რომელსაც სახელმძღვანელოს დაწერა დევალა. საკ. კპ(ბ) პოლიტიბიურომ მოიწონა და დაამტკიცა ასევე, სსრკ ისტორიის პირველი სახელმძღვანელოს კონსპექტი, რომლის ტექსტზეც შენიშვნები სტალინის გარდა ა. ჟდანოვმა და ს. კიროვმაც გამოთქვეს (Некрасов, 2010, გვ. 14).

როდესაც სტალინი ბუზნოვის მიერ მომზადებულ „სსრკ ისტორიის“ მომავალი სახელმძღვანელოს კონსპექტს გაეცნო, მასზე ორი არსებითი შენიშვნა გააკეთა: „1. არ არის ხალხთა ისტორია“ და 2. „სახელმძღვანელო უნდა იყოს სასიკვდილო განაჩენი ცარიზმის, როგორც ხალხთა დამმონებლისათვის“.

სტალინის შენიშვნებიდან ძალზე საყურადღებოა ასევე, რომ სსრკ ისტორიაში უნდა ასახულიყო არამხოლოდ რუსეთის, არამედ ყველა იმ ხალხის ისტორიაც, რომლებიც სხვადასხვა დროს საბჭოთა კავშირის ნაწილი გახდნენ (Историю, 2008, გვ. 74).

ამავე ჭრილში, საინტერესოა ასევე საკითხი ე. წ. „ნაკლები ბოროტების“ შესახებ. ცნობილია, რომ მ. პოკროვსკი არარუსი ხალხების ინკორპორაციას რუსეთის იმპერიაში „აბსოლუტურ ბოროტებად“ მიიჩნევდა. ეს თვალსაზრისი ასახული იყო დაწყებითი სკოლისთვის სსრკ-ს ისტორიის საუკეთესო სახელმძღვანელოს სამთავრობო კომისიის საკონკურსო ჟიურის რეზოლუციის პროექტშიც, რომელსაც სტალინი 1937 წლის 29 მარტს გაეცნო.

სტალინმა ასეთი ხედვა უკუაგდო და იგი საკუთარი კონცეფციით შეცვალა, რომ ხალხთა შეერთება რუსეთთან, სხვა ქვეყნების მიერ მათ შესაძლო დაპყრობასთან შედარებით, იყო ნაკლები ბოროტება. სტალინის სიტყვებით:

„რუსეთის პროტექტორატის ქვეშ საქართველოს შესვლის ფაქტს მე-18 საუკუნის ბოლოს, ისევე როგორც რუსეთის მმართველობის ქვეშ უკრაინის შესვლის ფაქტს, ავტორები განიხილავენ როგორც აბსოლუტურ ბოროტებას, იმდროინდელი კონკრეტული ისტორიული პირობების მიუხედავად. ავტორები ვერ ხედავენ, რომ საქართველოს წინაშე მაშინ ალტერნატივა იდგა – მას შაჰის სპარსეთი ან სულთნის ოსმალეთი დაიპყრობდა, ან უნდა

რუსეთის პროტექტორატის ქვეშ შესულიყო, ისევე როგორც უკრაინის წინაშე იდგა ალტერნატივა – მას შთანთქავდა პანების პოლონეთი ან სულთნის ოსმალეთი, ანდა უნდა შესულიყო რუსეთის მმართველობის ქვეშ. ისინი ვერ ხედავენ, რომ მეორე პერსპექტივა მაინც მცირე ბოროტება იყო“ (Историю, 2008, გვ. 261).

აღსანიშნავია, რომ „ნაკლები ბოროტების“ თეორია გაიზიარეს ქართველმა მეცნიერებმა ივანე ჯავახიშვილმა, ნიკო ბერძენიშვილმა და სიმონ ჯანაშიამ, რომლებმაც ასევე, ხელისუფლების დაკვეთით, იმ პერიოდში შექმნეს საქართველოს ისტორიის სახელმძღვანელო (ჯავახიშვილი და სხვ., 1943). წიგნი პირველად გამოქვეყნდა 1943 წელს, სამი წლის შემდეგ გამოიცა რუსულ ენაზე, ხოლო 1947 წელს მიენიჭა მეორე ხარისხის სტალინური პრემია.

სტალინის გარდაცვალების შემდეგ „ნაკლები ბოროტების თეორია“, რომელიც არამეცნიერულად და კვლევის მარქსისტული მეთოდების უარყოფად შეფასდა, გადაისინჯა. საფუძველი დაედო ტენდენციას, რომ „საქართველოს შესვლა რუსეთის შემადგენლობაში წარმოადგენდა არა ბოროტებას, არამედ უაღრესად დადებით, ცალსახად პროგრესულ აქტს, რომ ამ შეერთებას მოჰყვა ქართველი ხალხის ფიზიკური გადარჩენა და მის მიერ ღირსეული ადგილის მოპოვება საბჭოთა ხალხთა ძმურ ოჯახში“ (დათუაშვილი, 2011). ამასთან, ჩამოყალიბდა სტერეოტიპი რუსეთ-საქართველოს განუყრელი მეგობრობის, პოლიტიკური ორიენტაციის საკითხში ქართველი ხალხისთვის თითქოსდა რუსეთის გარდა ალტერნატივის არარსებობის შესახებ და სხვა, რომელიც საბჭოთა ხელისუფლების თითქმის ბოლო წლებამდე ოფიციალურ თვალსაზრისად ითვლებოდა.

ე. წ. „დიდი გარდატეხის“ პერიოდიდან, მათ შორის, ისტორიის ფრონტზეც „ძველი სპეციალისტების“ წინააღმდეგ ბრძოლა ახალი ძალით გაჩაღდა. 1929 წელს ჩეკამ ლენინგრადში, სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის ბიბლიოთეკაში ნიკოლოზ II-ისა და მისი ძმის მიხეილის გადადგომის მანიფესტების დედნები „აღმოაჩინა“, რასაც 150-ზე მეტი ცნობილი მეცნიერის დაპატიმრება და ე. წ. „აკადემიური“, იგივე „ისტორიკოსთა საქმის“ აღძვრა მოჰყვა. დაპატიმრებულთა შორის იყვნენ: აკადემიკოსები ს. პლატონოვი და მ. ლიუბავსკი, ნ. ლიხაჩოვი, ე. ტარლე, პროფესორები ს. ბახრუშინი, ნ. იზმაილოვი, ს. როჟდესტვენსკი და სხვ. ხელისუფლებამ ვერ გაბედა ამ საქვეყნოდ სახელგანთქმული სწავლულების დახვრეტა ან ბანაკებში გაგზავნა და 3-დან 5 წლამდე ვადით მათი გადასახლება ამჯობინა. არაერთი მათგანი გადასახლებიდან უკან ცოცხალი აღარ დაბრუნებულა (Воронцов, 2017).

სულ ცოტა ხანში კოლეგებთან დაპირისპირებული ადამიანები თვითონვე გახდნენ რეპრესიების მსხვერპლნი. მ. პოკროვსკის სიკდილის შემდეგ, 1932 წელს, დაიწყო ანგარიშსწორება გარდაცვლილ მეცნიერსა და მის მიმდევრებთან (Правда, 1936). გამოქვეყნდა კრებული „მ. ნ. პოკროვსკის ისტორიული კონცეფციის წინააღმდეგ.“ „პოკროვსკის სკოლაში“ შემავალ ისტორიკოსებს „ისტორიული მეცნიერების გაუქმებასა და სკოლაში ისტორიის სწავლების ლიკვიდაციის“ გარდა, სხვა მძიმე ბრალდებებიც წაუყენეს და პასუხი აგებინეს. ეს გარემოებაც ჰქონდა მხედველობაში ცნობილ რუს ისტორიკოსს ი. აფანასიევს, რომელიც შენიშნავდა: საისტორიო მეცნიერება რეპრესირებამდე, თავად იქცა რეპრესიების მძლავრ საშუალებად. „ისტორიის გაყალბებით, ცნობიერების დეფორმირებით, მითების დანერგვით, ისტორიული მეცნიერება საკუთრივ სადამსჯელო ორგანოებთან ერთად, თრგუნავდა, ანადგურებდა, აიძულებდა. ...სხვა სიტყვებით, მან არა მხოლოდ განიცადა ტანჯვა, არამედ ტანჯვასაც აიძულებდა“ (Афанасьев, 1996).

სამოქალაქო ისტორიის სტალინური ვერსიის შექმნამ ახალი ბიძგი მისცა სტალინის კულტის გაძლიერებას, რომელიც 1929 წლიდან – საბჭოთა ბელადის დაბადების 50 წლისთავის გრანდიოზული აღნიშვნიდან დაიწყო. ამ წელს გამოიცა მისი ბიოგრაფია, რომელშიც განსაკუთრებით გამოკვეთილი იყო სტალინის დამსახურება რევოლუციურ მოძრაობასა და საბჭოთა სახელმწიფოს მშენებლობაში.

1930-იანი წლების დასაწყისიდან სტალინი ბოლშევიკური პარტიის უპირობო ხელმძღვანელი გახდა და მთელ სახელმწიფო მმართველობასაც თავი საკუთარ ხელში მოუყარა. აწმყოში

გამარჯვებულ ბელადს წარსულიც სათანადო სჭირდებოდა. ამისათვის კი აუცილებელი გახდა ბოლშევიკური პარტიის განვლილი გზის ახალ მოთხოვნათა მიხედვით გადაწერა. ამ მხრივ ერთ-ერთი პირველი იყო საქართველოს კომპარტიის (ბოლშევიკების) ცენტრალური კომიტეტისა და ამიერკავკასიის სამხარეო კომიტეტის პირველი მდივნის ლ. ბერიას ბროშურა „ამიერკავკასიის ბოლშევიკური ორგანიზაციების ისტორიის საკითხისათვის“ (ბერია, 1935). აქ რეგიონის ბოლშევიკური ორგანიზაცია წარმოჩნდა, როგორც რსდმპ ერთ-ერთი უძველესი და უდიდესი ორგანიზაცია და პოლიტიკური ბრძოლის ის *სკოლა*, „საიდანაც გამოვიდა დიდი ლენინის ყველაზე უფრო ახლობელი თანამოსაქმე, მისი ყველაზე უფრო ერთგული და თანმიმდევარი თანამებრძოლი, მსოფლიო პროლეტარიატის ბელადი ამხანაგი სტალინი“. შემთხვევითი არც ის იყო, რომ ამ ნაშრომის გამოსვლას გაზეთმა პრავდამ მოწინავე მიუძღვნა და იგი შეაფასა, როგორც „უძვირფასესი განძი ბოლშევიზმის მატრიანში“ (Правда, 1935).

ამგვარი იყო ვითარება ისტორიის სწავლებასა და საისტორიო მეცნიერების განვითარებაში, როდესაც 1938 წელს გამოქვეყნდა წიგნი „საკავშირო კომუნისტური პარტიის (ბოლშევიკების) ისტორია. მოკლე კურსი“. აღსანიშნავია რომ მისი მთელი ტექსტი ჯერ პერიოდულ პრესაში, კერძოდ გაზეთ „პრავდაში“ დაიბეჭდა 1938 წლის 9 სექტემბრიდან 19 სექტემბრის ჩათვლით და იმავდროულად დაისტამბა ჟურნალ „ბოლშევიკის“ ფურცლებზეც (15 სექტემბრისა და 1 ოქტომბრის ნომრებში), რომელიც 550 ათასიანი ტირაჟით გამოიცემოდა.

1938 წლის 19 სექტემბერს საკ. კპ(ბ) პოლიტბიურომ დაადგინა, გამოეცათ წიგნის პირველი ტირაჟი 6 მილიონი ეგზემპლარი განსაკუთრებით დაბალ ფასად – ცალი სამ მანეთად. 1 ოქტომბრისათვის „მოკლე კურსი“ უკვე სტამბიდან წიგნების მაღაზიებში გაიტანეს (Boterbloem, 2004). მომდევნო კვირათა განმავლობაში პოლიტბიურომ მიიღო გადაწყვეტილება, გამოეცათ წიგნი 11 მოკავშირე და 16 ავტონომიური რესპუბლიკის 27 ენაზე და ასევე, მოკლე დროში ეთარგმნათ იგი ფრანგულ, ინგლისურ, გერმანულ, პოლონურ, ჩეხურ, შვედურ, ფინურ, ესპანურ, იტალიურ, ჩინურ, იაპონურ, მალაიზიურ, ბულგარულ და იუგოსლავურ ენებზე (Зеленов, 2003, გვ. 3-4).

კომუნისტური ინტერნაციონალის აღმასრულებელი კომიტეტის მდივნის დ. მანუილსკის მოხსენებითი ბარათის მიხედვით („საზღვარგარეთ „საკავშირო კომუნისტური პარტიის (ბოლშევიკების) ისტორიის მოკლე კურსის“ გამოცემისა და გავრცელების შესახებ“), რომელიც, სავარაუდოდ,

1939 წლის შუახანებისათვის წიგნი გამოცემული იყო მსოფლიოს ხალხთა 18 ენაზე, მიმდინარეობდა მისი ბეჭდვა 10, ხოლო თარგმნა კიდევ 4 ენაზე. აშშ-ში ნაშრომი 100 ათასი, ხოლო საფრანგეთში – 120 ათასი ტირაჟით გამოქვეყნდა. „მოკლე კურსი“ განსაკუთრებით ფართოდ იმ ქვეყნებში ვრცელდებოდა, სადაც კომუნისტური პარტიები ლეგალურად არსებობდნენ (Докладная, 1939).

სულ რაღაც 15 წლის განმავლობაში, ვიდრე ამ ნაშრომის „მთავარი შემოქმედი“ ცოცხალი იყო, წიგნი სისტემატურად გამოიცემოდა არა მხოლოდ საბჭოთა კავშირის ყველა მოკავშირე რესპუბლიკაში, არამედ ევროპის, აზიისა და ამერიკის კონტინენტებზე (გამოიცა არანაკლებ 300-ჯერ) და მისმა საერთო ტირაჟმა 60 მილიონს გადააჭარბა, მათ შორის 42 მილიონი ეგზემპლარი გამოცემული იყო რუსულ ენაზე (Измозик და სხვ., 2010).

პოლიტიკური ხასიათის წიგნებს შორის, „მოკლე კურსს“ საერთო ტირაჟის მიხედვით მხოლოდ მათ ძედუნის ციტატები – „წითელი წიგნაკი“ აღემატება (900 ათას მილიონამდე ცალი). თავის მხრივ, „მოკლე კურსის“ გაცილებით მეტი ეგზემპლარია დაბეჭდილი, ვიდრე ერთად აღებული კ. მარქსის „კაპიტალი“ და ვ. ლენინის ყველა ნაშრომი.

1938 წლის ნოემბრის დასაწყისში „საკავშირო კომუნისტური პარტიის (ბოლშევიკების) ისტორიის მოკლე კურსი“ უკვე ქართულ ენაზეც გამოქვეყნდა. ამ ფაქტს გაზეთმა „კომუნისტმა“ მოწინავე უძღვნა და ხაზგასმით აღნიშნა, რომ ეს „ჭეშმარიტად მეცნიერული ნაშრომი ...სტალინური სიღრმით, მკაფიოობითა და სიცხადით ამჟღავნებს იმ ახალს, რაც ლენინის გენიამ შეიტანა მარქსიზმის დიად საგანძურში“ (კომუნისტი, 1938ა).

„მოკლე კურსი“ რამდენიმე ისტორიკოსმა და მაღალი თანამდებობის ბოლშევიკმა (ვ. კნორინი, პ. პოსპელოვი, ე. იაროსლავსკი) დაწერა, მაგრამ წიგნის შექმნა და გამოცემა მაინც ი. სტალინის სახელს უკავშირდება, რადგან ნაშრომი მისი უშუალო მონაწილეობითა და რედაქციით მომზადდა (სტალინს ეკუთვნის მრავალრიცხოვანი შესწორებები ტექსტში და თავი დიალექტიკური მატერიალიზმის შესახებ).

წიგნი პირველი გამოცემისას ასე იყო დასათაურებული: „История ВКП(б). Краткий курс. Под редакцией Ем. Ярославского, П. Пospelова. Одобрен комиссией ЦК ВКП(б) для партийных и комсомольских школ, курсов, кружков“. მალე სათაურიდან გვარები ამოიღეს და „მოკლე კურსის“ შემოქმედად „საკ. კპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის კომისია“ დატოვეს, 1947 წელს კი, „დიდი ბელადისა და მასწავლებლის“ დაბადებიდან 60 წლისთავისადმი მიძღვნილ მის მოკლე ბიოგრაფიაში პირდაპირ ჩაიწერა: „საკავშირო კომუნისტური პარტიის (ბოლშევიკების) ისტორია. მოკლე კურსი“ დაწერა ამხანაგმა სტალინმა და მოიწონა საკ. კპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის კომისიამ“ (Иосиф, 1947).

ამ წიგნის გამოსვლა, მაშინდელი საზომით, ეპოქალური მოვლენა იყო, რომელმაც არა მხოლოდ ისტორიის სწავლებას, არამედ საისტორიო, ზოგადად სოციალური მეცნიერებების განვითარებასაც თავისი დალი დაასვა და მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა სტალინური იდეოლოგიის განმტკიცებაში. მოკლე კურსი, მისი გამოქვეყნებისთანავე, „მარქსიზმ-ლენინიზმის დარგში ძირითად ცოდნათა ენციკლოპედიად“ მოინათლა. მაგრამ წიგნს სხვა დანიშნულებაც ჰქონდა: იგი საფუძვლად უნდა დასდებოდა საზოგადოებრივ ცნობიერებას, გამხდარიყო ახალი ადამიანის აღზრდის შეუცვლელ წყაროდ და ქვაკუთხედად. ამიტომაც უწოდებდნენ მას „კომუნისტების ბიბლიას“. მიუხედავად იმისა, რომ ეს ზოგჯერ ირონიითაც კეთდებოდა, „მოკლე კურსმა“ რეალურად სსრკ-ში შეასრულა ბიბლიის როლი, ანუ წიგნისა, რომელიც სოციალიზმისა და კომუნისტების ყველა მიმდევარს უნდა სცოდნოდა და რომელშიც შეუძლებელი იყო რომელიმე დებულების ეჭვქვეშ დაყენება – სიცოცხლის რისკის გარეშე (Библия).

„მოკლე კურსის“ გამოსვლას 1938 წლის 10 და 12 ოქტომბერს პოლიტბიუროს გაფართოებული სხდომები მიეძღვნა. თავის გამოსვლაში სტალინმა წიგნი „პარტიის აზრებისა და შეხედულებების გამოხატველ“ ერთიან სახელმძღვანელოდ წარადგინა, რომელსაც ცენტრალური კომიტეტი ოფიციალურ რეკომენდაციას უწევდა პოლიტიკური წიგნიერების შესასწავლად. სტალინის ეს გამოსვლა საფუძვლად დაედო კომუნისტური პარტიის ცკ-ს სპეციალურ დადგენილებას სახელწოდებით: „პარტიული პროპაგანდის დაყენებისათვის საკ. კპ(ბ) ისტორიის „მოკლე კურსის“ გამოშვებასთან დაკავშირებით“ (კომუნისტი, 1938 ბ), ხოლო ცოტა მოგვიანებით ამ ნაშრომის შესწავლა კომპარტიის წევრებისათვის საწესდებო მოთხოვნადაც იქცა (Арнаутов, 2008).

წიგნი სახელმწიფოს ხელმძღვანელებს მანამდეც და შემდეგაც არაერთხელ დაუწერიათ, ზოგს შინაარსიანი და ზოგსაც ნაკლებად საინტერესო, მაგრამ „მოკლე კურსის“ შემთხვევა პირველი იყო, როდესაც ქვეყნის მთელ მოსახლეობას მისი შესწავლა, მეტიც, – დასწავლა დაევალა. ცნობილი რუსი ისტორიკოსი როი მედვედევი იგონებს, რომ, როდესაც ის ლენინგრადის უნივერსიტეტის ფილოსოფიის ფაკულტეტზე სწავლობდა, სტუდენტებს აიძულებდნენ, „მოკლე კურსის“ ზოგიერთი პარაგრაფი ზეპირად ესწავლათ.

ცნობილია, რომ გასული საუკუნის 60-70-იანი წლების ჩინეთში, იმისათვის რომ მხოლოდ „დიდი მესაჭის“ – მათ მედუნის ციტატები – „წითელი წიგნაკი“ ეკითხათ, კლასიკურ და თანამედროვე ავტორთა წიგნებს მასობრივად წვავდნენ (История, 1947). საბჭოთა კავშირში „მოკლე კურსის“ გამო მსგავსი რამ არ მომხდარა, მაგრამ მისი პროპაგანდა რომ უმაღლეს დონემდე იყო აყვანილი, – ფაქტია. ჟურნალისტები, მეცნიერები, პარტიული მუშაკები ერთმანეთს ეცილებოდნენ, ვინ უფრო გამორჩეული ეპითეტით შეამკობდა „მოკლე კურსს“, რომელიც გამოცემისთანავე აუცილებელი სასწავლო რესურსი გახდა როგორც პარტიული სკოლების მსმენელთათვის, ისე უმაღლესი სკოლის სტუდენტებისა და რიგითი საბჭოთა მოქალაქეებისათვისაც (კომუნისტი, 1938). მათ სწორედ ამ წიგნში უნდა ეპოვათ პასუხი ყველა საჭირო კითხვაზე, რომლებიც ჭეშმარიტების ბოლო ისტანციად აღიქმებოდა.

„მოკლე კურსის“ ქართულ ენაზე გამოცემისთანავე, საქართველოს პარტიულმა ხელმძღვანელობამ უმნიშვნელოვანეს ამოცანად დასახა, რომ საფუძვლიანად გაეშალათ „*კვლეური და ინდივიდუალური კონსულტაცია პარტიულ კაბინეტებში, უკეთესად მეწყობ საბჭოთა ინტელიგენციისათვის სპეციალური ლექციები ისტორიის ცალკე თავებისა და მარქსიზმის კლასიკოსთა ცალკე ნაშრომების მიხედვით*“. ამოცანად დაისახა, რომ წიგნზე დამოუკიდებელი მუშაობის ხალისი რაც შეიძლება მეტი ადამიანისათვის აღედრათ (კომუნისტი, 1938ა).

საბჭოთა პროპაგანდისტულ საქმიანობაში ფართოდ იყო ჩართული პერიოდული პრესა და არა მხოლოდ პარტიულ-პოლიტიკური გამოცემები, არამედ ყველა დარგისა და სფეროს ბეჭდვითი სიტყვა, მათ შორის სამედიცინო და სპორტული ჟურნალ-გაზეთებიც კი. ცენტრალურ და ადგილობრივ გაზეთებში შემოღებული იყო რუბრიკა „საკ. კპ(ბ) ისტორიის შემსწავლელთა დასახმარებლად“, რომლებშიც იბეჭდებოდა სტატიები პარტიის ისტორიის სხვადასხვა ასპექტზე, ქვეყნდებოდა პასუხები მკითხველთა შეკითხვებზე და სხვ.

კომუნისტური იდეოლოგიის დარგის მესვეურთა უდიდესი ძალისხმევითა და მთელი ქვეყნის მასშტაბით პროპაგანდისტთა კადრების მობილიზების მიუხედავად, „მოკლე კურსის“ შესწავლა არცთუ იშვიათ შემთხვევაში სრულიად ფორმალურ ან მოჩვენებით ხასიათს ატარებდა. არსებობს მრავალრიცხოვანი საარქივო მასალა, რომელიც ზემოაღნიშნულს ცხადყოფს (Якимов, 2016).

„საკავშირო კომუნისტური პარტიის (ბოლშევიკების) ისტორიის მოკლე კურსმა“, შეიძლება ითქვას, დაასრულა ისტორიის სტალინური კონცეფციის სტანდარტებთან მორგების პროცესი (Степанов, გვ. 196). მიჩნეული იყო, რომ „მოკლე კურსმა“ უდიდესი წვლილი შეიტანა „*მარქსიზმ-ლენინიზმის შემოქმედებით განვითარებასა და საბჭოთა პატრიოტიზმის განმტკიცების საქმეში*“. სინამდვილეში, მან საისტორიო მეცნიერებას გამოაცალა სალი აზრი და ობიექტური მიდგომა, შეამცირა მასში კვლევა-ძიებითი კომპონენტი და ხანგრძლივი დროით დოგმატიზმი გააბატონა. „მოკლე კურსის“ გამოცემის შემდეგ საისტორიო გამოკვლევებში ჭარბობდა სქემატიზმი, შესამჩნევი იყო აკადემიზმის, ობიექტურობისა და მეცნიერული კრიტიკის ნაკლებობა. ფართოდ განვითარდა ციტატომანია, მარქსის, ენგელსის, ლენინისა და სტალინის გამოთქმების დამოწმება, რომელიც საისტორიო დარგში სამეცნიერო პუბლიკაციის შეუცვლელ ატრიბუტს წარმოადგენდა. „*ციტატების მეთოდოლოგია*“ საბჭოთა ისტორიოგრაფიის ერთი არსებითი ნიშანი იყო (Козлов, 1987, გვ. 110).

„მოკლე კურსის“ კანონიზაციამ თავისი დალი დაასვა როგორც ბოლშევიკური პარტიის განვლილი გზის გაშუქებას, ისე მთელ სამოქალაქო ისტორიას. სქემები, ფორმულები და იდეოლოგემები, რომლებიც ამ წიგნმა დაამკვიდრა, აისახა და შევიდა ისტორიის ყველა დონის სახელმძღვანელოში, რომლებიც 1939-1953 წლების განმავლობაში საბჭოეთში გამოიცა. მხოლოდ 1956 წელს, საკავშირო კომუნისტური პარტიის XX ყრილობამ მოითხოვა პარტიის ისტორიკოსებისაგან დოგმატიზმისაგან განთავისუფლება, კვლევით თუ სასწავლო საქმიანობაში შემოქმედებით მუშაობაზე გადასვლა, თუმცა იდეოლოგიური კონტროლი არ გაუქმებულა და კვლავ ძალაში დარჩა (Конспект, 2015).

„მოკლე კურსისადმი“ დამოკიდებულება სხვადასხვა პერიოდში სხვადასხვაგვარი იყო. გამოცემიდან თითქმის ორი ათწლეულის განმავლობაში ნაშრომი „ბოლშევიზმის იდეალურ სახელმძღვანელოდ“, „კომუნისტების ბიბლიად“ და სამაგიდე წიგნად ითვლებოდა. სკკპ XX ყრილობაზე, „მოკლე კურსი“ გაკოტრებულად გამოცხადდა. ლ. ბრეჟნევის მმართველობის დროს, ნაშრომმა ერთგვარი რეაბილიტაცია განიცადა, გარდაქმნის პერიოდის პუბლიკაციებში კი იგი კონიუქტურული ხასიათის გაყალბებული ისტორიული ტექსტად მოინათლა.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- ბერია, ლ. (1935). ამიერკავკასიის ბოლშევიკური ორგანიზაციების ისტორიის საკითხისათვის: მოხსენება ტფილისი: პარტაკტივის კრებაზე 1935 წ. 21-22 ივლისს. თბილისი: პარტგამომცემლობა.
- გაზეთი „კომუნისტი“, 1938 წ., 11 ოქტომბერი.
- გაზეთი „კომუნისტი“, 1938 წ., 15 ნოემბერი.
- დათუაშვილი, ზ. (2011). ნაკლები ბოროტება და ჩრდილოეთიდან ამომავალი მზის მცხუნვარება. <https://for.ge/view/9885/naklebi-boroteba-da-CrdiloeTidan-amomavali-mzis-mcxunvareba.html>
- ჯავახიშვილი, ი. ბერძენიშვილი, ნ. ჯანაშია, ს. (1943). საქართველოს ისტორია უძველესი დროიდან XIX საუკუნის დამდეგამდე. თბილისი: საქართველოს სსრ სახელმწიფო გამომცემლობა.
- ჯანელიძე, ო. (2014). პოსტსაბჭოთა სინამდვილის ორი დისკურსი: წარსულის პოლიტიზება და ისტორიის ინსტრუმენტალიზაცია. თბილისი: გამომცემლობა მწიგნობარი.
- Boterbloem, K. (2004). Life and Times of Andrei Zhdanov, 1896-1948. Publisher: McGill-Queen's Press.
- History teaching in the Soviet school of the 1920s – 1930s. (2017). <https://dialnet.unirioja.es> > descarga > articulo PDF
- Альбом по истории ВКП(б). (1926). Под общ. ред. С. И. Мицкевича. Москва: Музей Революции СССР.
- Арнаутов, Н. (2008). Роль „Краткого курса по истории ВКП(б)“ в агитационно-пропагандистской политике партии. Сб. материалов II региональной молодежной научной конференции. Новосибирск: Институт истории СО РАН.
- Афанасьев, Ю. (1996). Феномен советской историографии. https://www.studmed.ru/view/afanasev-yu-fenomen-sovetskoy-istoriografii_998b30fbb63.html
- Библия коммуниста. <https://document.wikireading.ru/hIT0no1vFG>
- Бранденбергер, Д. (2009). Национал-Большевизм. Сталинская массовая культура и формирование русского национального самосознания (1931-1956). СПб: Издательство ДНК. <http://aleksandr-kommari.narod.ru/brandenberger.htm>
- Буранов, Н. (2019). Как нам вернули историю. <https://histrf.ru/read/articles/kak-nam-viernuli-istoriiu>
- Волосевич, В. (1926). Самая краткая история ВКП(б). М.-Л.: Государственное издательство.
- Воронцов, А. (2017). „Дело историков“: Как уничтожали русскую историческую науку. https://www.stoletie.ru/territoriya_istorii/delo_istorikov_457.htm
- Газета „Правда“, 1935 г. 10 августа.
- Газета „Правда“, 1936 г. 27 января.
- Доклад и выступление на III коллоквиуме западногерманских и советских историков! (ФРГ, г. Мюнхен, 1978 г.) <http://www.hist.msu.ru/Science/IDK/1978.pdf>
- Докладная записка Д.Мануильского. (1939). <https://www.stalindigitalarchive.com/frontend/node/135196>
- Зеленов, М. (2003). Сталин в работе над „Кратким курсом истории ВКП(б). Вопросы истории. 4.
- Зиновьев, Г. (1924). История Российской Коммунистической партии (большевиков). Ленинград: Госиздат.
- Измозик, В. Старков, Б. Павлов, Б. Рудник, С. (2010). Подлинная история РСДРП–РКПб–ВКПб. Краткий курс. Без умолчаний и фальсификаций. <https://www.litres.ru/book/boris-starkov/podlinnaya-istoriya-rsdrp-rkpb-vkpb-kratkiy-kurs-bez-umolcha-424452/chitat-onlayn/>
- Иосиф Виссарионович Сталин. (1947). Краткая биография. Москва: издательство Дер Эмес.
- История РКП(б) в документах 1883-1916. (1926). Составители Левин Ш. М. и Татаров И.Л. Ленинград: Государственное издательство. Всесоюзная коммунистическая партия (б) в резолюциях, решениях съездов и конференций (1898-1926 г.г.). (1927). М.-Л.: Государственное издательство.
- История Китая с древнейших времён до наших дней. (1974). Москва: Наука.
- Историю – в школу. (2008). создание первых советских учебников. Москва: Вестник Архива Президента РФ.
- Козлов, В. (1987). Историк и перестройка. Вопросы истории КПСС. 5.
- «Конспект» Краткий курс истории ВКПб и его влияние на отечественную науку. (2015). <https://infourok.ru/konspekt-kratkiy-kurs-istorii-vkpb-i-ego-vliyanie-na-otchestvennuyu-istoricheskuyu-nauku-371465.html>
- Некрасов, А. (2010). Советская историческая наука 1930-х – начала 1950-х гг: Текст лекций. с. 14. Ярославль: Издательство ЯрГУ.
- Нечкина, М. (1927). Учебная литература по истории классовой борьбы. За 1926 и 1-ую половину 1927 г. „Историк-Марксист“. 5.

- Покровский, М. (1920). Русская история в самом сжатом очерке. Москва: Государственное издательство.
- Степанов, М. (2008). Феномен советской историографии в современных исторических исследованиях: Известия Алтайского государственного университета, 4-5(60). Барнаул: ФГБОУ ВО Алтайский государственный университет.
- Якимовб К. (2016). „Краткий курс истории ВКП(б)“ как фактор эволюции общественных настроений молодежи конца 1930-х годов. https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=19647
- Ярославский, Ем. Крамольников, Г. Эльвов, Н., Римский, О. (1926). Под общей редакцией: Ярославский Ем. (Ред.). История ВКП (б). Т. 1. Москва: Государственное издательство.
- Юрьев, Г. (1926). Путь всесоюзной коммунистической партии (большевиков) 1870-1925. Книга для чтения по истории партии, М.-Л.: Государственное издательство.

References:

- Beria, L. (1935). Amier' avk' asiis bolshevik' uri organizatsiebis ist' oriis sak' itkhisatvis: mokhseneba. [On the History of the Bolshevik Organizations in Transcaucasi: Speech Delivered at a Meeting of Party Functionaries]. T'pili: p'art' akt' ivis k' rebaze 1935 ts'. 21-22 ivliss. tbilisi: p'art' gamomtsemloba.
- Gazeti „K' omunist' i“, (1938 ts'), [Newspaper "Communist"]. 11 okt' omberi.
- Gazeti „K' omunist' i“, (1938 ts'), [Newspaper "Communist"]. 15 noemberi.
- Datuashvili, Z. (2011). Nak' lebi borot' eba da chrdiloetidam amomavali mzis mtskhunvareba. [Lesser evil and the heat of the sun rising from the north]. <https://for.ge/view/9885/naklebi-boroteba-da-CrdiloeTidan-amomavali-mzis-mcxunvareba.html>
- Janelidze, O. (2014). P'ost' sabch'ota sinamdvilis ori disk' ursi: ts'arsulis p'olit' izeba da ist' oriis inst' rument' alizatsia. [Two Discourses of Post-Soviet Reality: Politicization of the Past and Instrumentalization of History]. Tbilisi: gamomtsemloba mts' ignobari.
- Javakhishvili, I. Berdzenishvili, N. Janashia, S. (1943). Sakartvelos ist' oria udzvelesi droidan XIX sauk' unis damdegamde. [History of Georgia from ancient times to the end of the 19th century.]. Tbilisi: sakartvelos sssr sakhelmts' ipo gamomtsemloba.
- Boterbloem, K. (2004). Life and Times of Andrei Zhdanov, 1896-1948. Publisher: McGill-Queen's Press.
- History teaching in the Soviet school of the 1920s – 1930s. (2017). <https://dialnet.unirioja.es> > descarga > articulo PDF
- Afanas'yev, Yu. (1996). Fenomen sovetskoy istoriografii. [The Phenomenon of Soviet Historiography.]. https://www.studmed.ru/view/afanasev-yu-fenomen-sovetskoy-istoriografii_998b30fbb63.html Bibliya kommunista. <https://document.wikireading.ru/hIT0no1vFG>
- Al' bom po istorii VKP(b). (1926). Pod obshch. red. S. I. Mitskevicha. [Album on the history of the CPSU (B.). Under the general editorship of the Director of the Museum of the Revolution of the USSR, S. I. Mitskevich.]. Moskva: Muzey Revolyutsii SSSR.
- Arnautov, N. (2008). Rol' „Kratkogo kursa po istorii VKP(b)“ v agitatsionno-propagandistskoy politike partii. [The role of the “Short Course on the History of the All-Union Communist Party (Bolsheviks)” in the party's propaganda policy. Sat. materials of the II regional youth scientific conference.]. Novosibirsk: Institut istorii SO RAN.
- Brandenberger, D. (2009). Natsional-Bol'shevizm. Stalinskaya massovaya kul'tura i formirovaniye russkogo natsional'nogo samosoznaniya (1931-1956). [National Bolshevism: Stalinist Mass Culture and the Formation of Modern Russian National Identity, 1931-1956 (Russian Research Center Studies)]. SPb: Izdatel'stvo DNK. <http://aleksandr-kommari.narod.ru/brandenberger.htm>
- Buranov, N. (2019). Kak nam vernuli istoriyu. [How history was returned to us]. <https://histrf.ru/read/articles/kak-nam-vernuli-istoriiu>
- Doklad i vystupleniye na III kollokviume zapadnogermanskikh i sovetskikh istorike! (FRG, g. Myunkhen, 1978 g.). [Report and speech at the III Colloquium of West German and Soviet historians! (Germany, Munich, 1978)]. <http://www.hist.msu.ru/Science/IDK/1978.pdf>
- Dokladnaya zapiska D.Manuil'skogo. (1939). [Report D. Manuil'sky]. <https://www.stalindigitalarchive.com/frontend/node/135196>
- Gazeta „Pravda“, (1935). [Newspaper "Pravda"]. 10 avgusta.
- Gazeta „Pravda“, (1936). [Newspaper "Pravda",]. 27 yanvaryu.

- Iosif Vissarionovich Stalin. (1947). *Kratkaya biografiya*. [A Short Biography]. Moskva: izdatel'stvo Der Emes.
- Istoriya Kitaya s drevneyshikh vremen do nashikh dney. (1974). [History of China from ancient times to the present day]. Moskva: Nauka.
- Istoriya RKP(b) v dokumentakh 1883-1916. (1926). Sostaviteli Levin SH. M. i Tatarov I.L. [History of the RCP(b) in documents 1883-1916. Compiled by Levin Sh. M. and Tatarov I. L.]. Leningrad: Gosudarstvennoye izdatel'stvo.
- Vsesoyuznaya kommunisticheskaya partiya (b) v rezolyutsiyakh, resheniyakh s'yezdov i konferentsiy (1898-1926 g.g.). (1927). M.-L.: Gosudarstvennoye izdatel'stvo.
- Istoriyu – v shkolu. (2008). Sozdaniye pervykh sovetskikh uchebnikov. [History for school. Creation of the first Soviet textbooks.]. Moskva: Vestnik Arkhiva Prezidenta RF.
- Izmozik, V. Starkov, B. Pavlov, B. Rudnik, S. (2010). *Podlinnaya istoriya RSDRP–RKPb–VKPb. Kratkiy kurs*. [The true history of the RSDLP–RKPb–VKPb. Short course. No omissions or falsifications]. Bez umolchaniy i fal'sifikatsiy. <https://www.litres.ru/book/boris-starkov/podlinnaya-istoriya-rsdrp-rkpb-vkpb-kratkiy-kurs-bez-umolcha-424452/chitat-onlayn/>
- “Konspekt” *Kratkiy kurs istorii VKPb i yego vliyaniye na otechestvennuyu nauku*. (2015). [Synopsis] A short course on the history of the All-Russian Communist Party of Belarus and its influence on domestic science]. <https://infourok.ru/konspekt-kratkiy-kurs-istorii-vkpb-i-ego-vliyanie-na-otechestvennuyu-istoricheskuyu-nauku-371465.html>
- Kozlov, V. (1987). *Istoriik i perestroyka*. [Historian and perestroika.]. *Voprosy istorii KPSS*. 5.
- Nechkina, M. (1927). *Uchebnaya literatura po istorii klassovoy bor'by. Za 1926 i 1-uyu polovinu 1927 g.* [Educational literature on the history of class struggle. For 1926 and the first half of 1927.]. „Istoriik-Marksist“. 5.
- Nekrasov, A. (2010). *Sovetskaya istoricheskaya nauka 1930-kh – nachala 1950-kh gg: Tekst lektsiy. 14*. [Soviet Historical Science. 1930s – Early 1950s: The Text of the Lectures. 14.]. Yaroslavl': Izdatel'stvo YarGU.
- Pokrovskiy, M. (1920). *Russkaya istoriya v samom szhatom ocherke*. [Russian history in the most concise essay]. Moskva: Gosudarstvennoye izdatel'stvo.
- Stepanov, M. (2008). *Fenomen sovetskoy istoriografii v sovremennykh istoricheskikh issledovaniyakh*. [The phenomenon of Soviet historiography in modern historical research: News of Altai State University, 4-5 (60). *Izvestiya Altayskogo gosudarstvennogo universiteta*, 4-5(60)]. Barnaul: FGBOU VO Altayskiy gosudarstvennyy universitet.
- Volosevich, V. (1926). *Samaya kratkaya istoriya VKP(b)*. [The shortest history of the CPSU (b)]. M.-L.: Gosudarstvennoye izdatel'stvo.
- Vorontsov, A. (2017). „Delo istorikov“: Kak unichtozhali russkuyu istoricheskuyu nauku. [“The Case of Historians”: How Russian historical science was destroyed]. https://www.stoletie.ru/territoriya_istorii/delo_istorikov_457.htm
- Yakimovb K. (2016). „Kratkiy kurs istorii VKP(b)“ kak faktor evolyutsii obshchestvennykh nastroyeniy molodezhi kontsa 1930-kh godov. [“A Short Course in the History of the All-Union Communist Party (Bolsheviks)” as a factor in the evolution of social attitudes among young people in the late 1930s.]. https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=19647
- Yaroslavskiy, Yem. Kramol'nikov, G. El'vov, N., Rimskiy, O. (1926). *Pod obshchey redaktsiyey. Yaroslavskiy Yem. (Red.). Istoriya VKP (b). T. 1*. [Under the general editorship: Yaroslavsky Em. (Ed.). History of the CPSU (b). T. 1.]. Moskva: Gosudarstvennoye izdatel'stvo.
- Yur'yev, G. (1926). *Put' vsesoyuznoy kommunisticheskoy partii (bol'shevikov) 1870-1925. Kniga dlya chteniya po istorii partii*, [The path of the All-Union Communist Party (Bolsheviks) 1870-1925. A book for reading on the history of the party]. M.-L.: Gosudarstvennoye izdatel'stvo.
- Zelenov, M. (2003). *Stalin v rabote nad „Kratkim kursom istorii VKP(b)“*. [Stalin at work on the “Short Course on the History of the All-Union Communist Party (Bolsheviks)”]. *Voprosy istorii*. 4.
- Zinov'yev, G. (1924). *Istoriya Rossiyskoy Kommunisticheskoy partii (bol'shevikov)*. [History of the Russian Communist Party (Bolsheviks)]. Leningrad: Gosizdat.